

Tusculum

2022
SOLIN-15

Tusculum

15

Solin, 2022.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonči Čićerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Izrada UDK-a

Iva Kolak, Sveučilišna knjižnica u Splitu

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Izdavanje časopisa novčano podupire Grad Solin.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

15

Solin, 2022.

Sadržaj

7-39	Martin Bažoka – Ivan Šuta	Prapovijesni nalazi s gradine Sutikve u Solinu
41-59	Luka Donadini	Religija, kult i moralnost u Saloni (I) Poštovanje i dužnost prema božanstvima
61-69	Nikola Cesarik	<i>Cohors I Alpinorum vel cohors I milliaria Delmatarum?</i>
71-85	Diana Čorić – Dražen Maršić	Salonitanska kamena urna T. Domicije Januarije
87-91	Krešimir Grbavac	Stela alumna Merkurija iz Solina
93-98	Dino Demicheli	Dva epigrafska fragmenta iz obiteljske kuće u solinskom predjelu Ninčevićima
99-104	Ivan Alduk	Natuknice za studiju o srednjovjekovnom Solinu (I)
105-123	Ana Šimić	Kraljica Jelena Slavna u hrvatskim povijesnim romanima
125-141	Blanka Matković	Zaboravljena povijest grada Splita i njegove okolice Križarska organizacija srednje Dalmacije kroz UDB-in dosje Zlate Radović
143-161	Arsen Duplančić	Dva crteža Franje Kopača u Solinu
163-193	Tonči Čičerić	Solinsko pučko pjevanje u kontekstu razvoja klapskoga pjevanja u Solinu od sredine 20. stoljeća do danas
195-223	Mirko Jankov	Iz riznice svjetovnoga repertoara Pučkih pivača Gospe od Otoka – Solin: Transkripcije i jezično-glazbena analiza osam tradicijskih napjeva (dio prvi: muški tekstovi)
225-227	Arsen Duplančić – Marko Matijević	U spomen na Milana Ivaniševića (8. svibnja 1937. – 30. prosinca 2021.)
229		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Krešimir Grbavac

Stela alumna Merkurija iz Solina

Krešimir Grbavac
Budrovci 27
HR, 47201 Draganić
kgrbavac2@gmail.com

Članak obrađuje neobjavljenu antičku stelu pronađenu u zaštitnom arheološkom istraživanju na gradilištu hotela President pored Gospina otoka u Solinu. Stela je pronađena u arheološkom sloju te se po arheološkom kontekstu, epigrafskim i stilskim motivima može datirati u kraj 2. stoljeća ili u 3. stoljeće. Tekst natpisa sačuvan je gotovo u cijelosti te donosi imena triju osoba: dječaka Merkurija, koji je preminuo u dobi od pet godina, te dviju osoba koje posvećuju spomenik tome dječaku. Specifičnost natpisa je u tome što se dječak kognomena *Mercurius* u natpisu navodi kao *alumnus* navedenih komemoratora. Alumni su bili neformalno posvojena djeca koja su usvajana iz različitih razloga, a u literaturi se najčešće interpretiraju kao hranjenici. Natpisi alumna nisu odviše čest pronalazak u epigrafskom smislu, a koncentriranost natpisa koji ih spominju oko urbanih središta Rimskoga Carstva i unutar njih dodatno pridonosi važnosti Salone kao centra rimske provincije Dalmacije.

Ključne riječi: epigrafija, natpisi, stele, alumni, Salone, Dalmacija

UDK: 725.942:902.2]Gospin otok(497.583Solina)“01/02“

Pregledni članak
Primljeno: 20. rujna 2022.

Tijekom zaštitnih istraživanja provedenih godine 2007. na lokaciji predviđenoj za izgradnju hotela President, pored Gospina otoka u Solinu (k.č. 6687, k.o. Solin), pronađena je rimska stela sačuvana u tri fragmenta. Nedostaje joj gornji lijevi dio. U izvješću *Hrvatskoga arheološkoga godišnjaka* vrlo je kratko spomenuta te je preliminarno interpretirana ponešto drukčije nego ovdje. U ovom ću radu dati prijedlog njezina čitanja s ciljem davanja još jednoga spomenika korpusu salonitanskih natpisa.¹ Stela, kao i ostali nalazi s ovoga istraživanja, nalazi se na restauraciji te će po završetku biti pohranjena u nadležnom muzeju.² Pokretni arheološki materijal, među kojim se ističe novac cara Aurelijana te koljenaste brončane fibule, datiran je u razdoblje poslije prve polovine 3. stoljeća.³

Stela je izrađena od vapnenca, visine je 36 cm, širine 28,5 cm, debljine 5,8 cm. Natpisno polje je dimenzija 25,5 cm x 23 cm, veličina slova u prvom retku je 3,6 cm,

a od drugoga do šestoga retka 2,5 cm. Iznad natpisnoga polja je trokutasti pseudozabat, od kojega je sačuvana samo desna polovica, te pseudoakroterij u obliku pravokutnoga trokuta ukrašen vegetabilnim motivom, vjerojatno palmetom. Sačuvani unutarnji dio pseudozabata ispunjen je reljefom koji podsjeća na vegetabilni motiv, moguće stabljike, te se u njegovu središnjem dijelu nalazi rozeta sa sačuvane tri od četiri latice. Natpis je uklesan u šest redaka omeđenih jednostavnom užlijebljenom profilacijom. S vanjske strane profilacijskoga okvira vidljive su urezane tanke crte koje su tvorile okvir unutar kojega je uklesana profilacija. Te su crte duže od napravljene profilacije te se njihovi tragovi vide i ispod profilacije unutar koje se nalazi natpis. Tekst natpisa pravilno je raspoređen unutar natpisnoga polja s ujednačenom veličinom slova. Jedino je slovo M, ostatak skraćenice *Dis Manibus*, nešto veće od ostatka teksta. Ispred toga slova sačuvan je dio rastavnoga znaka, vjerojatno sličan onome između riječi

1 Ovaj članak napisan je u okviru projekta *Novi životi antičkih natpisa: epigrafski spoliji na području srednje Dalmacije* koji financira Hrvatska zaklada za znanost (EpiSpolia, IP 2019-04-3537).

2 Istraživanje lokaliteta u razdoblju od 7. kolovoza do 5. rujna 2007. te od 13. studenoga do 18. prosinca 2007. provodila je tvrtka Geoarheo d.o.o., pod vodstvom Gorana Skelca, dipl. arheologa, uz suradnju Ivane Milošević i Slavka Galiota, dipl. arheologa, te Lane Zaninović, apsolvence arheologije.

3 G. Skelac 2008, str. 488-490.

teksta natpisa, samo nešto veći. Rastavni znak ima oblik trokuta, a pojavljuje se i u trećem retku iza slova A, odnosno prije oznake broja godina preminuloga, te u petom retku ispred i iza riječi ET. U petom je retku iza slova A koje, ujedno, nema vodoravnu hastu. U šestom je retku iza ligature slova T i E. Ligature su vidljive u trećem retku na slovu L koje je ujedno i E. U posljednjem se retku pojavljuje ligatura u kognomenu komemoratorice *Charite*; ondje je klesar slovu A produljio vodoravnu hastu koja se proteže do slova C tako da se između navedenih slova može pročitati i slovo H. Na kraju kognomena nalazi se ligatura slova T i E. Na samom kraju natpisa u riječi *alumno* slovu M nedostaje lijeva okomita hasta. Na taj se način ondje stvara ligatura slova V i M. Između profilacije natpisnoga polja i slova N pojavljuje malo uklesano slovo O, tek nešto više od 1 cm. Ispod teksta od prvoga do četvrtoga retka vidljive su po dvije ordinacijske crte, dok je ispod petoga retka moguće uočiti samo jednu. Na posljednjem, šestom retku, nije uočljiva ordinacijska crta. Restituirani natpis stele glasi:

[D(is)] M(anibus)
[Mer]curio
def(uncto) a(nnorum) V Vale-
rius Cordi-
us et Iulia
Charite alumno

Prijevod natpisa: *Bogovima Manima. Merkuriju, umrlom u dobi od 5 godina. Valerije Kordije i Julija Harita alumnu (podizju).*

Tekst spomenika je jednostavan, u natpisu su ostavljeni samo osnovni podatci o imenima postavljača spomenika te o preminulom dječaku i njegovim godinama. Tako doznajemo da su spomenik podigli Valerije Kordije te Julija Harita. Odnos komemoratora iz samoga teksta ne može biti određen, ali postoji mogućnost da su bili bračni par. Oni podizju spomenik dječaku čije ime nije u potpunosti sačuvano, ali na temelju dijela imena koji je sačuvano može se restituirati kao kognomen *Mercurius*. Dječak Merkurije podrobnije se u tekstu spomenika opisuje samo kao alumno koji je preminuo u dobi od pet godina.

Stela alumna Merkurija (snimio Krešimir Grbavac)

Gentilicij Valerija Kordija najčešći je necarski gentilicij potvrđen na epigrafskim spomenicima. U Dalmaciji se pojavljuje među domaćim stanovništvom te među doseljenicima iz različitih dijelova Carstva, a u Saloni, u vrijeme kasnijega carstva, nositelji gentilicija *Valerius* uglavnom su s Istoka.⁴ Kognomen *Cordius* u Dalmaciji se isključivo pojavljuje kao gentilicij,⁵ a Alföldy navodi da ga ovdje nose Italici.⁶ Gentilicij Julije Harite carski je gentilicij koji je također bio izuzetno proširen u Dalmaciji te u samoj Saloni.⁷ U Saloni je proširen i njezin kognomen, *Charite*, koji ima orijentalno podrijetlo.⁸ Budući da ga često nosi stanovništvo ropskoga statusa, postoji mogućnost da je Julija Harita bila oslobođenica.⁹ Korištenje gentilicija *Cordius* kao Valerijeva kognomena može ukazivati na to da je i on bio oslobođenik. Kognomen koji nosi dječak,

4 G. Alföldy 1969, str. 131, s. v. *Valerius*.

5 CIL 3, 3162; AE 1980, 695; CILGM 74.

6 G. Alföldy 1969, str. 77-78, s. v. *Cordius*.

7 Ibid., str. 31-32, s. v. *Iulius*.

8 Ibid., str. 175, s. v. *Charite*, *Carite*.

9 Primjeri spomenika gdje su nositelji kognomena *Charite* robovi i oslobođenici: CIL 3, 9096; CIL 3, 2811; CIL 3, 2351.

Mercurius, raširen je po cijelom Carstvu, a kasnije je proširen i među kršćanskom populacijom.¹⁰ Iiro Kajanto navodi kognomen *Mercurius* kao često i popularno ime robova u vrijeme principata.¹¹ Stoga je moguće da su Merkurijevi komemoratori također bili bivši robovi koji su u nekom trenutku stekli slobodu.

Merkurije se opisuje kao *alumnus*, što je unutar rimskoga kućanstva i obitelji bila donekle neobična, ali vrlo specifična kategorija. Alumni su u rimskom društvu bila udomljena djeca koja nisu bila posvojena službenim putem (*adoptio legitima*). Među alumne su mogla spadati pronađena djeca, siročad, robovi, kao i djeca roditelja koji nisu imali uvjete za uzdržavanje vlastita djeteta.¹² Među posvajanim alumnima nerijetko se po imenskoj formuli može zaključiti da su bili robovi. Oni su u tom slučaju, kao i Merkurije, navedeni samo kognomenom. U provinciji je Dalmaciji među natpisima potvrđen podjednak broj alumna robova i slobodnih ljudi.¹³ Iako alumni nisu bili formalno posvajani, oni su tijekom odrastanja u kući hranitelja mogli u nekom trenutku biti oslobođeni, posvojeni, a time i postati nasljednici unutar udomiteljske obitelji.¹⁴ Njihovi spomenici najčešće se pojavljuju u urbanim sredinama.¹⁵ Tako je i u provinciji Dalmaciji: 95 % natpisa na kojima se spominju alumni pronađeno je u Saloni i njezinu ageru. U latinskim natpisima i literaturi postoje i drugi primjeri imenovanja udomljene djece koji upućuju na to da su te osobe mogle biti alumni. Među njima se pojavljuju *Trophimus* (od grčkoga *Τρόφιμος*), *Threptus* (od

grčkoga *θρεπτός*) te *Nutricius*.¹⁶ *Trophimus* se kao kognomen u Dalmaciji pojavljuje na 19 spomenika zabilježenih u internetskoj bazi epigrafskih natpisa EDCS, dok se *Nutricius* pojavljuje na tri spomenika.¹⁷ *Threptus* se pojavljuje na jednom spomeniku kao mogući kognomen jednoga alumna.¹⁸ Sve te varijacije kognomena koje upućuju na status alumna svode se na sličan prijevod koji u doslovnom smislu znači hranjenik. Alumni se riječju *alumnus* na spomenicima iz provincije Dalmacije, uz prije navedene varijante imenovanja, spominju još 57 puta. Alumni mlađi od 10 godina tako se pojavljuju na 21 spomeniku iz Dalmacije. Merkurijev natpis stoga povećava broj mladih alumna kojima su njihovi udomitelji podigli nadgrobni spomenik te dodatno osnažuje pretpostavku da su alumni udomljavani u ranim godinama njihova života.¹⁹

U stručnoj literaturi često se postavlja pitanje motivacije posvajatelja alumna. S obzirom na to da njihovo posvajanje nije bilo formalno, sama priroda odnosa hranitelja prema alumnima nije posve jasna. Obiteljski odnosi i razlozi posvajanja Merkurija kao alumna stoga mogu biti svakojaki, ali činjenica da su hranitelji komemorirali njegovu smrt najveća je potvrda privrženosti koju su oni imali za mladoga alumna.

Natpis se prema dvočlanoj onomastičkoj formuli udomitelja alumna te kratici D M,²⁰ kao i dimenzijama samoga spomenika te načina njegove izrade, može datirati u kraj 2. stoljeća te u 3. stoljeće,²¹ a pronalazak novca cara Aurelijana u istom arheološkom sloju spomenik čvršće datira u 3. stoljeće.

10 G. Alföldy 1969, str. 246, s. v. *Mercurius*.

11 Iiro Kajanto navodi da se oko 20 % osoba s kognomenom Merkurije nalazi među robovima i oslobođenicima. Također utvrđuje da s prestankom republike i uvođenjem principata nestaje poveznica inspiracije imena s njegovim božanskim podrijetlom (kao primjer navodi upravo Merkurija i Silvana) te oni postaju obično ime (I. Kajanto 1982, str. 57-58).

12 J. Bellemore – B. Rawson 1990, str. 4. Također i kod A. Kacprzak – M. Nowak 2018, str. 6.

13 A. Smodlaka Kotur 1994, str. 396.

14 A. Kacprzak – M. Nowak 2018, str. 6-7.

15 Radi primjera, Rawson i Bellemore navode da je u Italiji i Rimu 99,5 % spomenika na kojima se spominju alumni pronađeno u gradu Rimu, dok 0,5 % otpada na ostatak italskih regija (J. Bellemore – B. Rawson 1990, str. 12). Antonija Smodlaka Kotur donosi sličan omjer i u rimskoj provinciji Dalmaciji, iako je zbog manjega ukupnog broja spomenika alumna postotak spomenika izvan salonitanskoga agera ipak nešto veći od italskoga (A. Smodlaka Kotur 1994, str. 395).

16 Dino Demicheli donosi primjer objašnjenja etimologije kognomena *Trophimus* (D. Demicheli 2020-2021, str. 302), detaljnije opisan u Curchin 2001, str. 541 te Brancato 2015, str. 202-203, 240-241. Antonija Smodlaka Kotur navodi primjer alumna s kognomenom *Threptus* (A. Smodlaka Kotur 1994, str. 398-400).

17 Podatci pretraživanja ključne riječi *Trophimus* s web stranice EDCS (pristupljeno 26. kolovoza 2022.). *Nutricius* se pojavljuje na tri natpisa: CIL 3, 2507; CIL 3, 8350 i CIL 3, 10038.

18 *Threptus* se pojavljuje na natpisu CIL 3, 9361, ali natpis kognomena nije sačuvan u potpunosti.

19 J. Bellemore – B. Rawson 1990, str. 4-7.

20 L. Keppie 1991, str. 107.

21 Po vizualnim i stilističkim motivima spomenik je vrlo sličan steli Aurelije Cenzorine, koja se također datira u 3. stoljeće (D. Demicheli 2020, str. 49).

Kratice

- AE = *L'Année épigraphique*, Paris
- CIL = *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin
- CILGM = *Corpus inscriptionum Latinarum et Graecarum Montenegro*, Kotor
- EDCS = *Epigraphische Datenbank Clauss-Slaby*

Literatura

- G. Alföldy 1969 Geza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*, Heidelberg 1969.
- J. Bellemore – B. Rawson 1990 Jane Bellemore – Beryl Rawson, Alumni: *The Italian Evidence*, Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 83, Köln 1990, 1-19.
- N. G. Brancato 2015 Nicolò Giuseppe Brancato, *Una componente trasversale della società romana: gli alumni. Inscriptiones Latinae ad alumnos pertinentes commentariumque*, Roma 2015.
- L. Curchin 2001 Leonard A. Curchin, *The Roman family: recent interpretations*, Zephyrus 53-54/2000-2001, Salamanca 2001, 535-550.
- D. Demicheli 2020 Dino Demicheli, *Epigrafski spoliji iz Zvonimirove ulice u Solinu*, Tusculum 13, Solin 2020, 41-62.
- D. Demicheli 2020-2021 Dino Demicheli, *Nekoliko neobjavljenih natpisa iz lapidarija Arheološkog muzeja u Splitu*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 113/2, Split 2020-2021, 289-319.
- I. Kajanto 1982 Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina*, Rim 1982.
- A. Kacprzak – M. Nowak 2018 Agnieszka Kacprzak – Maria Nowak, *Foundlings in the Greco-Roman world: Status and the (im) possibility of adoption*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 86, Leiden 2018, 13-54.
- L. Keppie 1991 Lawrence Keppie, *Understanding Roman Inscriptions*, Baltimore 1991, 107.
- G. Skelac 2008 Goran Skelac, *Solin – Gospin otok*, Hrvatski arheološki godišnjak 4/2007, Zagreb 2008, 488-490.
- A. Smodlaka Kotur 1994 Antonija Smodlaka Kotur, Alumni. *Legal Status in Roman Dalmatia (The Dalmatian Evidence)*, Revue Internationale des Droits de l'Antiquité 41, Pariz 1994, 392-409.

Summary

Krešimir Grbavac

Stele of *alumnus Mercurius* from Solin

Key words: inscription, *alumnus*, Salona, Solin, Dalmatia

This article interprets an unpublished ancient Roman funerary inscription found during a rescue archaeological excavation at a construction site of a hotel next to Gospin otok in the town of Solin. The inscription was found in an archaeological layer and based on the archaeological context, epigraphic and stylistic motifs, it can be dated to the end of the 2nd or to the 3rd century. The text of the inscription has been preserved almost in its entirety and contains the names of three persons: the boy *Mercurius* who died at the age of five and two presumably adult persons: *Valerius Cordius* and *Lulia Charite* who erected the monument in memory of the boy. The specificity of the inscription is that the boy with the cognomen *Mercurius* is mentioned in the inscription as an *alumnus* of the aforementioned commemorators. *Alumni* were children informally adopted for various reasons and are most often interpreted as foster children in specialised literature. Inscriptions of alumni are not a very common find in the epigraphic sense, but the evident higher concentration of inscriptions that mention them around the urban centers of the Roman Empire and within them can further contribute to the importance of Salona as the largest urban center of the Roman province of Dalmatia.

Translated by Krešimir Grbavac and Marko Tomić

